

Ганна УЛУНОВА

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “КУЛЬТУРА”, “ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА”, “КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ”, “КУЛЬТУРА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ”

Стаття присвячена визначенню співвідношення понять “культура”, “психологічна культура”, “культура спілкування”, “культура професійного спілкування”. Авторкою робляться висновки, що психологічна культура є складовою загальної культури особистості, а культура спілкування, взагалі, та культура професійного спілкування, зокрема, є компонентом психологічної культури.

Ключові слова: культура, психологічна культура, культура спілкування, культура професійного спілкування.

Постановка проблеми. Поняття “культура” є достатньо популярним у сучасному науковому світі. У різноманітних дослідженнях вивчається “комунікативна культура”, “культура саморегуляції”, “організаційна культура” тощо. Водночас, аналіз даних робіт засвідчує розбіжності авторів як у тлумаченні самого поняття “культура”, так і у визначенні категоріальних характеристик понять, похідних від нього.

Аналіз актуальних досліджень. Усі дослідження, присвячені даній тематиці, можна умовно поділити на чотири групи.

До першої групи можна віднести праці, присвячені проблемам теорії культури, розвитку сутнісних сил людини. Сюди слід включити праці О. С. Анісімова, С. О. Анісімова, Ю. Р. Вишневського, Г. Г. Габунія, О. І. Зеличенка, І. О. Зимньої, М. С. Кагана, Л. Н. Когана, Н. О. Коваль, Д. О. Леонтьєва, Є. С. Маркаряна, В. М. Межуєва, В. О. Пономоренка, О. О. Суислової, В. П. Тугаринова, О. К. Уледова, В. Д. Шадрикова, В. Франкла, Е. Фромма та ін.

Другу групу складають роботи з культури праці, професійної культури. Це дослідження С. О. Анісімова, Г. В. Безродної, Є. М. Бабосова, Н. М. Зарубіної, Ю. П. Ісаєва, В. Ф. Капиці, М. М. Кузьміна, В. Д. Попкова, Г. М. Соколової та ін.

До третьої групи належать роботи, присвячені психологічній культурі. Основу для наукової розробки поняття психологічної культури можна знайти в добутокх класиків зарубіжної та вітчизняної психології, а саме: Б. Г. Ананьєва, Н. Я. Басова, Л. С. Виготського, В. Вундта, М. Коула, А. Маслоу, С. Л. Рубинштейна, К. Д. Ушинського, З. Фрейда, К. Юнга та ін., а також в окремих роботах деяких психологів нашого часу: О. С. Газмана, Є. О. Климова, О. І. Моткова, М. М. Обозова та ін. Актуалізація досліджень проблеми психологічної культури особистості припадає на початок ХХІ століття і пов’язана з ім’ям О. Г. Асмолова.

Четверта група представлена дослідженнями комунікативної культури, здійсненими Н. В. Бордовською, І. І. Зарецькою, Г. В. Звездуною, Л. Л. Лузяніною, Л. М. Мітіною, М. М. Обозовим та ін.

Метою даної статті є визначення співвідношення понять “культура”, “психологічна культура”, “культура спілкування”, “культура професійного спілкування”.

Виклад основного матеріалу. Слово “культура” похідне від латинського “*cultura*” (обробіток, догляд, розвиток) і спочатку означало у Стародавньому Римі обробіток землі, працю землероба. Але надалі це слово почало вживатися в іншому, переносному значенні – “освіченість”, “вихованість”.

На сьогодні існує кілька сотень визначень поняття “культура”, десятки підходів до її вивчення, теоретичних концепцій, моделей та видів. Західні дослідники культури А. Кребер та К. Клакхольн наводять більше 200 її визначень. Культуролог П. С. Гуревич стверджує, що на сьогодні кількість визначень поняття “культура” досягла чотирьохзначного числа. Різноманітність визначень поняття “культура” пов’язана з відмінностями у концептуальних позиціях її дослідників. Розглянемо підходи до вивчення культури в сучасній науці.

Д. Берри, П. Дасен, А. Пуртинга, М. Сегалл виокремлюють шість загальних категоріальних галузей, в яких сьогодні розглядається та обговорюється культура.

- дескриптивні визначення роблять акцент на різних видах діяльності або поведінки, пов’язаних з культурою;
- історичні визначення відносяться до спадщини і традицій у людських спільнотах;
- генетичні описи стосуються походження культури;
- структурні визначення акцентують увагу на суспільних та організаційних елементах культури;
- нормативне використання описує правила і норми, які пов’язані з культурною традицією;
- *психологічні описи* роблять акцент на навчанні, вирішенні проблем, що відносяться до культури.

А. Кармін наводить наступну типологізацію визначень поняття “культура”: антропологічні, ціннісні, соціологічні, історичні, функціональні, символічні, описові, нормативні, адаптивні, семіотичні, дидактичні та *психологічні*.

Зупинимось на психологічних описах поняття “культура”.

У. Самнер розглядає культуру як “сукупність пристосувань людини до умов її життя” [14, с. 46–47]. М. Херсковиц – “як суму поведінки та образу мислення, утворюючу дане суспільство” [12, с. 351].

За Р. Бенедиктом, культура – це придбана поведінка, яка кожним поколінням людей повинна засвоюватися заново. Г. Стейн стверджує: “Культура, включаючи способи відношення до світу, є сама по собі в

більшості своїй вторинний інститут, проективно побудований, похідний від інститутів свідомості, визначених раннім досвідом” [13, с. 10].

В. М. Полонський визначає культуру як рівень, ступень розвитку, досягнутий в якій-небудь галузі знання або діяльності.

І. О. Зимня вважає що загальна культура особистості “визначається сформованістю, стійкістю основних планів ставлення до світу, до себе і характером їхньої виразності у поведінці... Вона передбачає внутрішню культуру (такт, достоїнство, повагу до іншого, відповідальність, саморегульованість)” [1, с. 18]. Психологічну культуру особистості авторка розглядає як складову загальної культури особистості.

За О. І. Мотковим, загальна культура життєдіяльності особистості складається з шести видів процесуально-особистісних культур людини: моральної, естетичної, психологічної, фізичної, пізнавально-творчої та загальногармонізуючої. На думку дослідника, психологічна культура – “це комплекс розвинутих спеціальних потреб, здібностей і умінь людини” [6, с. 24]. Психологічна культура виявляється у самоорганізації і саморегуляції будь-якої життєдіяльності людини, різних видів її базових прагнень і тенденцій, відносин особистості до себе, до близьких і далеких людей, до живої і неживої природи, до світу в цілому. За її допомогою людина більш гармонійно поєднує як внутрішні вимоги психіки й тіла, так і зовнішні вимоги життя.

Л. С. Колмогорова також визначає психологічну культуру як складову частину базової культури особистості, як системну характеристику людини, що дозволяє їй ефективно самовизначатися і самореалізовуватися у житті та сприяє успішній соціальній адаптації, саморозвитку і задоволеності життям.

Г. М. Кот психологічну культуру в загальному розумінні трактує як систему психологічних знань і здатності їх використовувати у відповідності з високими морально-етичними нормами і ціннісними критеріями.

А. А. Осипова вважає, що психологічна культура – “це турбота про своє психічне здоров’я, уміння виходити з психологічних криз самому і допомагати близьким людям”. Дослідниця у психологічній культурі виділяє три основні компоненти: 1) самопізнання і самооцінку; 2) пізнання інших людей; 3) уміння управляти своєю поведінкою, емоціями, *спілкуванням* [8, с. 2].

За О. І. Мотковим психологічна культура визначається рівнем розвиненості комплексу спеціальних прагнень (тенденцій, потреб, орієнтацій), притаманних людині, набором відповідних цим прагненням та здібностям прижиттєво розвинених умінь та звичних для людини видів поведінки. До видів культурно-психологічних прагнень автор відносить: 1) прагнення до самопізнання, глибокого самоаналізу; 2) *прагнення до конструктивного спілкування*; 3) прагнення до психічної саморегуляції; 4) прагнення до творчості; 5) прагнення до конструктивного ведення справ; 6) прагнення до гармонічного саморозвитку.

Л. С. Колмогорова, аналізуючи різні підходи до розуміння психологічної культури, пише: “Залишається проблемою визначення поняття “психологічна культура” особистості, виділення її параметрів, рівнів. Відзначимо, що термін “психологічна культура” не попав в жодний з вітчизняних

психологічних словників. У довідковій літературі представлені визначення окремих її складових (*комунікативної культури, культури поведінки, культури мислення*) [2, с. 85].

Розглянемо комунікативну культуру як складову психологічної культури особистості.

Аналіз досліджень, присвячених комунікативній культурі, засвідчує, що дане поняття вживається як у широкому, так і у вузькому значенні (доречи, як і поняття “комунікація”).

Прикладом розгляду комунікативної культури у вузькому значенні поняття є дослідження І. В. Кухти, яка вважає, що комунікативну культуру утворюють комунікативна діяльність та мовна компетентність.

Є. О. Шишова під комунікативною культурою розуміє “інтегративне, динамічне, структурно-рівневе утворення, представлене сукупністю потребово-мотиваційного, особистісного, рефлексивного, практико-дієвого компонентів та визначаючого характер взаємодії суб’єктів на основі усвідомлення ними системи гуманістичних цінностей та змістів діалогічного спілкування” [11, с. 6]. Водночас, процес розвитку комунікативної культури дослідниця пов’язує переважно з розвитком мовного аспекту.

Н. О. Мітрова визначає комунікативну культуру в широкому значенні поняття “як сукупність умінь і навичок, які забезпечують доброзичливу взаємодію людей, ефективне вирішення різноманітних завдань спілкування. Вона складається з комунікативної освіченості, що передбачає опанування психологічних та етичних знань (фактів, уявлень, понять, етичних законів, цінностей тощо), умінь, правил і нормативів у сфері спілкування, що виявляються в кругозорі, загальній ерудиції, здатності до позитивного мислення і пошуків виходу з ситуацій, що склалися, та комунікативної етики” [5, с. 8].

О. М. Корніяка під комунікативною культурою розуміє “структурно-функціональну єдність комунікативних знань, якостей і вмінь суб’єкта спілкування, що мають для нього особистісний смисл і дають змогу досягти соціально-комунікативних цілей” [3, с. 35].

Враховуючі, означені розбіжності у тлумаченні поняття “комунікативна культура” вважаємо за доцільне використання поняття “культура спілкування” як синонімічного поняттю “комунікативна культура” у широкому значенні поняття. Сам термін “культура спілкування”, як свідчать літературні джерела, був уведений в науковий обіг ще у 80-ті роки минулого століття (праці Б. В. Бушелевої, В. С. Гозмана, В. С. Грехнева, О. Б. Добровича, В. А. Кан-Каліка та ін.) і набув поширення у 90-х роках.

Зазначимо, що деякі вчені, навпаки, поняття “комунікативна культура” вважають більш широким по відношенню до поняття “культура спілкування”. Так, за І. Тимченком, комунікативна культура – це цілісне динамічне утворення, що забезпечує адаптацію та самореалізацію особистості в сучасному суспільстві. До її компонентів дослідник відносить мовленнєву культуру та культуру спілкування.

За Є. В. Шевцовою, комунікативна культура займає провідне місце як у загальнокультурному, так і в професійному становленні особистості. А. В. Мудрік вважає, що комунікативна культура – це “система знань, норм, цінностей і зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, й уміння органічно, природно і невимушено реалізувати їх у діловому та емоційному спілкуванні” [7, с. 36].

Розглянемо специфіку культури професійного спілкування.

О. О. Рембач справедливо наголошує, що на сьогодні відсутнє стандартне трактування даного поняття. Зокрема, воно розглядається як складова загальної культури фахівця, провідний показник якості та дієвості його спілкування (С. О. Рябушко); соціально значуща міра розвитку комунікативного мистецтва фахівця (В. В. Полторацька); сукупність умінь і навичок в галузі засобів спілкування та міжособистісної взаємодії, що сприяють взаєморозумінню, ефективному вирішенню завдань спілкування (В. В. Соколова); високий рівень сформованості уміння спілкуватися в діловому світі (О. А. Баєва, Ф. О. Кузін); основа міжособистісної, організаційної, інтеркультурної взаємодії (Н. Ф. Долгополова); ступінь розвитку комунікативних умінь, що дає змогу здійснювати міжсуб’єктну взаємодію, зорієнтовану на ефективне виконання виробничих обов’язків (Н. В. Горбунова).

В. П. Третьяков визначає ділове спілкування як процес взаємозв’язку і взаємодії, в якому відбувається обмін діяльністю, інформацією та досвідом. Ділове спілкування відрізняється від спілкування в широкому сенсі тим, що в його процесі ставляться цілі й конкретні завдання, які вимагають свого вирішення. Під культурою ділового спілкування автор розуміє знання, уміння, навички в області організації взаємодії людей і власне взаємодії в діловій сфері, що дозволяють встановлювати психологічний контакт з діловими партнерами, добиватися точного сприйняття і розуміння в процесі спілкування, прогнозувати поведінку ділових партнерів, спрямовувати їх поведінку до бажаного результату.

За М. О. Лазарєвим, професійне спілкування – це спеціально організований на наукових засадах, керований процес обміну повідомленнями, організації взаєморозуміння, досягнення оптимальної взаємодії, взаємопізнання в різних видах діяльності учасників професійно спрямованої комунікації. М. О. Лазарєв визначає наступні складові структури комунікативної культури педагога і керівника взагалі [4, с. 58–59]:

- гуманістично спрямована творча мотивація діяльності: любов до людей, постійний інтерес до спілкування, доброзичливість, креативний підхід, постійне підвищення культури спілкування;
- знання основ теорії професійного спілкування (сутність, функції, структура, стилі спілкування, творчі підходи до розв’язання комунікативних задач, діагностики культури профспілкування);
- комунікативно-творчі здібності;

- характер і результативність спілкування в конкретній діяльності (адекватність дій і поведінки, високий рівень творчого самопочуття, створення атмосфери співтворчості безконфліктних взаємодій).

І. Л. Берегова розглядає комунікативну культуру майбутніх психологів як комплекс сформованих знань, норм, цінностей, навичок, мотивів, зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, й уміння органічно, природно, невимушено реалізовувати їх у спілкуванні, контролювати і регулювати свою мовну поведінку, грамотно аргументувати свою позицію, продуктивно співпрацювати за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування у процесі розв'язання педагогічних завдань; при цьому комунікативна культура характеризується загальними ознаками культури, відображаючи специфічний характер комунікацій.

Іншого підходу до визначення поняття “культура професійного спілкування” дотримуються О. О. Рембач та В. П. Сморчкова.

О. О. Рембач, вивчаючи культуру ділового спілкування міжнародника-аналітика, дійшла висновку, що її (культуру ділового спілкування) необхідно розглядати як важливу складову загальної фахової культури спеціаліста: професійно-інтегральну, динамічну особистісну якість, що визначає здатність до ефективного спілкування в контексті професійної взаємодії. Дослідниця стверджує: “Як комплексна якість культура ділового спілкування синтезує в собі знання, уміння, способи комунікативної поведінки, цінності, необхідні в ситуаціях ділової взаємодії для забезпечення продуктивної професійної діяльності” [9, с. 10].

В. П. Сморчкова наступним чином характеризує комунікативну культуру соціального педагога: це “універсальна характеристика особистості, що являє собою поліструктурну, багатовимірну, ієрархічну систему етико-аксіологічних, процесуально-діяльнісних та інформаційно-семіотичних досягнень фахівця в його професійно-комунікативній взаємодії з оточуючим світом, іншими людьми, самим собою, здійснюваному за допомогою оперування змістами на основі використання будь-яких знакових систем” [10, с. 12].

Таким чином, на основі вищевикладеного можна зробити наступні **висновки**.

Культура особистості в межах психологічних описів розглядається як ступень розвитку, досягнутий в якій-небудь галузі знання або діяльності.

Психологічна культура як складова загальної культури особистості є системною характеристикою людини, що дозволяє їй ефективно самовизначатися і самореалізовуватися у житті та сприяє успішній соціальній адаптації, саморозвитку і задоволеності життям.

Культура спілкування є складовою психологічної культури особистості та являє собою систему знань, норм, цінностей і зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, й уміння органічно, природно і невимушено реалізувати їх у діловому та емоційному спілкуванні.

Культура професійного спілкування – це різновид фахової культури спеціаліста; професійно-інтегральна особистісна якість, що визначає здатність до ефективного спілкування в контексті професійної діяльності.

Література

1. Зимняя, И. А. Общая культура человека в системе требований государственного образовательного стандарта [Текст] / И. А. Зимняя, Б. Н. Боденко, Т. А. Кривченко, Н. А. Морозова. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1999. – 67 с.
2. Колмогорова, Л. С. Становление психологической культуры школьника [Текст] / Л.С. Колмогорова // Вопросы психологии. – 1999. – № 1. – С. 83–90.
3. Корніяка, О. М. Психологія комунікативної культури особистості школяра [Текст] / Ольга Миколаївна Корніяка : автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 ; АПН України. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2007. – 43 с.
4. Лазарев, М. О. Основи педагогічної творчості : навчальний посібник [Текст] / М. О. Лазарев. – Суми : Мрія, 1995. – 212 с.
5. Митрова, Н. О. Формирование коммуникативной культуры у студентов вуза в процессе их включения в социально ориентированную деятельность [Текст] / Нэлла Олеговна Митрова : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 ; Адыгейский государственный университет. – Майкоп, 2006. – 27 с.
6. Мотков, О. И. Психология самопознания личности [Текст]: практическое пособие / О. И. Мотков. – М. : Треугольник, 1993. – 97 с.
7. Мудрик, А. В. Социализация и “смутное время” [Текст] / А. В. Мудрик. – М. : Знание, 1991. – 78 с. – ISBN 5-07-001688-1.
8. Осипова, А. А. Общая психокоррекция : учебное пособие [Текст] / А. А. Осипова. – М. : Сфера, 2002 – 510 с.
9. Рембач, О. О. Формування культури ділового спілкування майбутніх міжнародників-аналітиків у вищих навчальних закладах [Текст] / Ольга Олександрівна Рембач : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 ; Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2005. – 20 с.
10. Сморгачова, В. П. Формирование коммуникативной культуры социального педагога в системе профессиональной подготовки в вузе [Текст] / Валентина Петровна Сморгачова : автореф. ... доктора педагогических наук: 13.00.08; Московский педагогический государственный университет. – Москва, 2007. – 46 с.
11. Шишова, Е. О. Развитие коммуникативной культуры будущего учителя в условиях двуязычия [Текст] / Евгения Олеговна Шишова : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 ; Татарский государственный гуманитарно-педагогический университет. – Казань, 2007. – 29 с.
12. Herskovits, M. Cultural Anthropology [Text] / M. Herskovits. – N.Y., 1955. – P. 351.
13. The Psychoanthropology of American Culture [Text] / H. F. Stien. – N. Y., 1985. – P. 10, 11, 14.
14. Sumner, W., Keller A. The Science of Society [Text] / W. Sumner, A. Keller. – New Haven, 1927. – P. 46–47.

Summary

Ulanova, Anna. The correlation of concepts “culture”, “psychological culture”, “culture of communication”, “culture of professional communication”.

The ratios of concepts “culture”, “psychological culture”, “culture of communication”, “culture of professional communication” are analysed in the article. The author considers psychological culture as a component of a total culture of a person, but culture of communication, in general, and culture of professional communication, in particular, as a component of psychological culture.

Keywords: *culture, the psychology of culture, culture of communication, culture, professional communication.*

Отримано 25.11.2011